

Elämä joen varrella ennen ja nyt. Kysely nr 55.

1. Nimenomaan Sonkajärvellä jokien ja järvien merkitys asuinalueena ja perheiden toimeentulon edellytyksenä ovat Olleet ensiarvoiset ja ovat sitä vieläkin nyt ekologisestikin muuttuneissa olosuhteissa.

Peltoviljelys on keskittynyt hyvien ja mureiden mäkimaiden asutuksen lisäksi joki- ja järvimaisema-alueille, mainitakseni Sonkajärven järviolueen sekä Matkusjoen reitin vesistöt, joten mainittujen jokien ja järvien ranta- alueet olivat tärkeitä peltoviljelykselle sekä karjanhoidolle. Liite: Kallaveden reitti ja vesistön historia.

Peltomaat aivan yleisesti ottaen sopivia pelto- ja niittymaita, jokeen viettävinä maisemallisesti helpot ojittaa sekä ovat kivettömiä maita niitä verrattaessa kiviperäisiin mäkimaihin, haittapuoli liian suuri savipitoisuus ja tulvahaita nimenomaan keväisin ennen perkauksia ja myös niiden jälkeen.

Jokirannat sekä järviolueiden viljelysmaat ovat nykyisin salaojitettuja viljelysmaita, ja ovat arvostettuja ja hyötykäytössä. Mutta ennen perkauksia luonnontilaisena virtaava matkusjoki vesistönä oli arvokkaampi sen tasaisen vesivirtaaman vuoksi, perkauksen ansiosta tulvahuippu kestää muutaman viikon ja kesäveden pinta sekä virtaama on kuivana aikana liian vähäinen, joten veden laatu on paljon muuttunut siitä mitä se oli luonnonmukaisena reittivetenä. Hyöty perkauksista lienee se, että tulvajoki ja järviolueilla on lyhytaikainen ja ranta- alueitakin päästään mekaanisesti hoitamaan entistä aikaisemmin keväällä. Muutoksista mainitsin, koskee veden laatua ja vähentynyttä kalataloudellista merkitystä, mm. rapukanta ko. joessa vielä 1970 luvulla oli merkittävä,

mutta kanta onsiitä rapuruton vuoksi menetetty kokonaan.

2. Kotitarvekalastukseen nähden entisaikoina jokivesillä sekä sivuhaaroilla jopa ns. puroilla oli sen ajan ruokatalouteen liittyen suuri merkitys siten, että kalastuspaikat olivat välittömässä läheisyydessä ja että koko perhe kalasti, useinkin isoisä oli paras ja tietävin ja sen mukaan perheen isä ja pojat ja tytöt ainakin onkivat kesäisin ja välineistä voisi mainita verkot, risumerrat, koukkupyynti, täkykoukku, tuulastus syksyisin, kesäisin käestäminen, siinä asetettiin verkko ruohikon reunaan ja kalat ajeltiin poskuttaen ruohikosta verkkoon. Nykyiset kalastustavat ovat muuttuneet, kalastetaan ns. virvelillä, (heittouistin) sekä verkolla ja vähäisessä määrin mato-ongella. Edellä mainitsin Matkusjoki oli oikein merkittävä rapuvesi, jokivarren asukkaille se oli melkoinen tulon lisä saaliin helpon markkinoinnin vuoksi (ostajat hakivat saaliit pyytäjiltä). Kuitenkin kokonaissaaliin arvo oli useita kymmeniä tuhansia

syksyisin ja pyyntivälineet olivat yksiniomaan rapumertoja. Vastaajakin oli mukana vielä 1970 luvulla.

3. Kyllä, siihen aikaan kun vesistöt olivat luonnontilaisia, myllyjä saattoi olla jopa keväisin tulvivassa purossa, nimiäkin on myllyjen mukaan myllypuro, joissa käyttövoimana oli vesivoima. Niitähän vielä vuosi 1930 jota muistan, oli Koirakoskella, Nurmijoen reitti, kaksikin samassa koskessa, Sonkakoskessa joka on entisöytynä ja turbiinikäyttöisenä nytkin toiminnassa. Matkusjoen reitillä oli Pentakoskessa vesikäyttövoimainen koskenrannassa asujien omistama joka toimi vuosisadan alkuajoista aina sotien jälkeen v. 1944, jolloin se reitin perkauksen vuoksi jouduttiin kokonaan lopettamaan. Myllyistä vielä sen verran, että patoamalla voitiin myllyissä käytetty vesivoima ohjata vesiränniin, joka sitten oli voimanlähteenä vesirattaalle. Useinkin ns. ylävesiratas oli käyttövoimanlähteenä. Nurmijoen reitin Jyrkänkoski ehkä oli pitäjän suurin vesivoimainen mylly ja sahan paikka. Siellä toimi myös samalla pärehöylä. Heti sodan jälkeen olin siellä, kun ensimmäiseen asuntooni höylättiin "pärreet" se katon tarpeiksi. Samasta voimanlähteestä sai myllykin voimansa sekä sirkkelisaha. Jyrkän pato on moneen kertaan uusittu, viimeksi 1970. Siinä on huomattava putouskorkeus, nykyisin se on Savon Voiman hallinnassa Itä-Suomen vesioikeuden päätöksellä, säännöstelee Nurminoen reittiä sekä sen yläpuolisia vesiä Itäkosken sekä Atron voimalaitosten tarpeisiin.

Vuosina 1930-1945-59. Jyrkällä oli jo säännöstelypato ja Ahlström Oy:llä oli turbiini sähkötuotantoa oman toimintansa sekä Jyrkän kylän valojen tarpeisiin, mutta vasta vuonna 1958 Savon Voima toi sähkövoiman Jyrkän kylälle kun sen sijaan Sonkajärven kunnan alueelle sähkö tuli jo v. 1949 Saarimäin kylälle.

Mainitsemani Jyrkänkosken sähköturbiini lopetti toimintansa todennäköisesti kun Savon Voima aloitti maakunnallisen sähköjakelun ja Sonkajärvi kuuluu edelleen sen piiriin. Sonkajärven ja Vieremän rajamailla on Pärekoski ja siellä on aikoinaan ollut myllytoimintaa ja vieläkin jotain rakennuksia jäljellä. Muuten kun seutukunnasta puhutaan on olemassa Salahmin Kartano Vieremällä ja sillä on oma historiansa viime vuosisadan puolella kuten on Jyrkän ruukin historia, joka on jopa kirjoitettuna Sonkajärven kirjastossa. Vesivoiman käyttö perustuu edellämainittujen Salahmin ja Jyrkän ruukin toimintoihin ja mainittuihin ja etuahan siitä oli naapureillekin ja maksu jauhatuksesta yleensä maksettiin jyvänä (myllytulli) Petäysjärvestä laskevan joen alimman kosken Paununkoski (asuin ja kasvoin sen reitin varrella) edesmennyt äitini kertoi s. 1878 isäni käyneen Paununkosken myllynkivien rakosista hakemassa pettuleivän aikaan ja niissä oloissa edes vähän jauhoa että taikina pysyisi kasassa tämä oli äitini kiintoista kartoittaa entiset, pienetkin myllypaikat ja niitä varmaan olisi Sonkajärven kunnassakin toimineita useita pieniä vesimyllyjä, joita oli varmaan enemmän kun tiedämmä täällä olleen aivan muutaman tuulimyllyn (yksi on museomyllynä kirkonkylässä). Siis vesivoimaa käyttäneet pienetkin myllyt niitä oli paljon enemmän. Vesivoimakäyttöinen Sonkakosken mylly toimii edelleen ja on nykyaikaan mukautettu sähköturbiinivoimainen, mutta vesi on voimanlähteenä. Sonkajärven laskevassa Petäysjoessa on ollut mylly

Lapinkoskessa sekä vähän alempana samassa joessa nimi on Keskikoski sekä Paasokoskessa kolmas.

4. Jokivesien käyttö talousvetenä vuosisadan alussa oli varmaankin varsin yleistä samoin järvivesien kohdalla. Ollessani kouluikäinen karjatalouksiin talvella ajettiin vesihevosen vetämällä rekipelillä ja vesiastia (sammio) oli suppea yläpäästään veden pois loiskumisen estämiseksi. Juomavesi sen sijaan saatiin omasta kaivosta tai lähteestä, mikäli sellainen oli käytettävissä ja toki niitä oli jopa monen talon yhteisiä hyviä juomavesilähteitä ja on varmaan vieläkin siellä-täällä jokien rannat sekä myös järvien rantapaikat olivat hyvien lähteiden sijaintipaikkoja. Ajettu vesi oli nimenomaan karjalle tarkoitettua ja jota voitiin käyttää talouteen sekä saunomiseen tarkoitettuna. Savossa tunnetaan ns. liinaliko, se voi olla joessa tai järven rannassa joissain tapauksissa vesihaudassakin. Olisiko se pellava, joka sitten käsiteltiin liinaloukussa pehmentäin, ne kuidut sen jälkeen kun ne olivat määrääjän olleet vedessä jatkokäsittelyä varten. Kun koneita ei ollut, pyykinpesupaikat sijoitettiin joen rantaan, tai järven, ja saattoi vetinen puro olla yhtä suosittu, siellä oli pyykkipata, laituri veden äärellä, pyykkikarttu, jolla vaatteet huuhtomisen jälkeen hakattiin puolikuiviksi (sen ajan linko) ja tämä tapahtui järvelläkin talvella avannon äärellä ja karttualustana oli jonkinmoinen penkki. Siis kesällä veden äärellä ja talvella veden päällä jäältä käsin. Kyllä pyykinpesupaikkoja eri talojen kesken oli yhteisiä sen määräsi hyvä vesipaikka ja sen saanti sekä kulkuyhteydet. Mutta tänäpäivänä ei niitä enää tarvita, siis niitä ei ole, niin miltä ne näyttivät likaista jäätynyttä vettä talvisin ja kun sikakin vielä siellä pesupadan lähellä puhdistettiin, niin varmaan pesupaikalta vaikutti koko seutu.

Ekologisesti ottaen vesien likaantuminen on yksi urbanisoitumisen summa johon vaikuttavat erittäin jo tunnetut ja vielä tuntemattomatkin tekijät ilmasta laskeutuva saasteet varmasti yksi. Syytetään maataloutta, lietaloutta, metsien voimaperäinen ojitus, ja eräs on tietenkin lannoitteiden käyttö niin viljelyksillä kuin metsissäkin. Veden väri ei sinänsä rakaise onko vesi likaista vaan se mitä vesi sisältää. Mutta jos puhutaan muutoksista vesistöissä, niin sitä tapahtuu koko ajan, ennen jokien ja järvien rannoilla oli kortteikko alueita ja ruohikoita, oli valkeakukkaista kaunista lummetta, vaan eipä ole enää. Se on pikkuhiljaa ne hävittänyt oikeastaan kenenkään huomaamatta, ja ranta-alueet ovat pohjaa myöten näkyvissä, jossa ei kasva mitään, ikäänkuin kuun maisema, harmaa ja iloton.

Olen syntynyt Mustanjoen rannalla ja saunaan tietenkin v. 1917. Joki oli lapsuuteni aikana runsasvetinen ja talvisin käytimme kaiken talous- ja ruokaveden suoraan avannosta talvisin, kesäisin joen varressa olevasta lähteestä. Tämäkin joki suorastaan pilattiin perkauksella, motiivina saada jokivarsia enemmän viljelyskäyttöön mm. keväiset tulvat, mutta tehtiin suuri virhe luonnon oman järjestyksen muuttamiseksi. Kesällä seon rehevää kasvullisuutta sisältävä jokiuoma vailla virtaavaa vettä, kalataloudellinen merkitys olematon sen sijaan ennen elimme. Saimme suurimman osan ruuasta kalaravinnolla, eihän sellaisessa vedessä kalakaan enää viihdy eikä lisäänty.

Siis näin peripohjin perkatun joen vesiston arvo varsinkin parhaan kesän aikana, jolloin veden pinta on pohjalukemissa on suorastaan nolla. Kysymys joen jästä oli meille poikasena haaste, että milloin se alkaa kestävänsä mennä luistelemaan. Matikan koukkupyyntiä harrastettiin kun jää just ja just kantoi nuoret villit pojankoltiaiset.

5. Viime vuosisadan puolella ja vielä tämän vuosisadan alkupuolella vesien käyttö venematkoihin ja monenmuotoisiin kuljetuksiin oli aivan yleistä sikäli että vesitie kesäisin sekä talvisin korvasivat nykyiset maantiet jopa sillat talvisin. Henkilöliikenne vesitse korvasi täysin nykyisen maantieliikenteen. Asioiden hoitamista, kirkkomatkoja mm. hautaan toimittamista vesitse, tapahtui etenkin pitkä itäisimmistä osista (Laakajärvi) Nurmijoki vesireittinä tarjosi kulkuväylän kulkemisen savotan mukana, joka n. 25 km pitkä, kolmen järven ja 8 kosken reitti. Matkusjoen ranta-alueet runsaasti asutettuina olivat henkilö- kuin tavaraliikenteen osalta varmaankin käytetty vesireitti ennen nykyistä maantieverkostoa. Tätä reittiä hien liikennöitiin aina Iisalmeen saakka, keväisin Pentankoski sekä Pitkälampi olivat este, joita ei kukaan tahansa voinut laskea veneellä, mutta "Pitkälampi" -laivan kuljetuksia käytettiin hyväksi myös Sonkajärven kunnan alueelta, joka liikennöi Pitkälampelta Iisalmeen ja takaisin kerran vuorokaudessa.

Nurmijoen reitillä uitot loppuivat puutavaraliikenteen siirtyessä maantiekuljetuksiin v. 1964, sekä samoihin aikoihin v. 1963 Matkusjoen latvavesiltä tapahtunut uitto oli reitin viimeinen. Puutavarauitot alkoivat keväisin vesireittien auettua jäistä, ja tietenkin latvavesiä oli tammien avulla pidetty uittokelpoisina, että vesi ei päässyt karkaamaan alas ennen puiden uittamista.

Yleensä puutavaran omistaja oli metsäyhtiöt, kuten Ahlström, Kaukas, Kymiyhtiö, Ensokutset, Hakman Oy, Saastamoinen, Koivua Kuopiosta, Iisalmen Sahat. Kärkkäinen, Putkonen Oy Iisalmi. Nurmijoen reitillä puutavara uittettiin Ahlströmin Varkauden tehtaille sekä oliko sitten Juankoskella Kymin tehtaat, puutavara sinnekin päätyi. Matkusjoen reitin uiton "sumat" osa jäi jo Iisalmeen ja sitten Kallaveden kautta Kuopioon ja lopulta Varkauteen, kuten vesireitti johtaa.

Kysymys uittomiehistä on mielenkiintoinen, kun talvisavotat olivat loppuneet, samat miehet olivat valmiit ryhtymään uittotöihin. Valmistelu uittoa varten alkoi varhain keväisin. Oli uittopuomien rei'itys, aikaisemmin myös puutavaran kuorinta varastoalueella, ja varsinkin nuoremmilla miehillä "sopiiko savottaan" ja uittomiehet tulivat hyvinkin kaukaa toisilta paikkakunnilta jos "sopi savottaan".

Omakohtainen savottaan sopiminen oli kai v. 1937 Älänteen järvellä Rautavaaran puolella. Mentiin sinne niin aikaisin, että järven jää ei ottanut sulaakseen kahteen viikkoon ja siellä meitä oli purouittoa odottamassa kymmeniä miehiä ja jää sen kun pysyi paikallaan. Talo oli tupaten täysi uittoa odottamassa. Olin veljeni kanssa siellä odottamassa ja eräänä iltana menimme

saunaan yöksi nukkumaan ja aamusilla herättyäni havaitsin jäätyneen lauteeseen kiini. Veljeni haki lämmintä vettä ja näin tukka irtosi lauteesta, kunnes sen menetin uudestaan sotilaskypärän alla. Ilo oli sen sijaan suuri kun jääpeite hävisi Älänteestä ja pomo jakoi tukkihakoja ilmoittaen, että nyt sitten töihin ja arpa lankesi toki, että pääsin uittotöihin. Lopputoteamus: Uittomiehet ensisijaisesti olivat jo yhtiöiden työmiehiä ja muut tulivat aivan kuten työnhakijat ja jos savotassa oli tilaa, ne jäivät tai sitten matka jatkui mahdolliseen pääsyyn toisessa uittosavotassa, työhön nimittäin.

6. Jokireittien varsilla on tiheästi asutuilla alueilla, kuten Nurmijoen reitti, yläpäässä Jyrkänkoski. Siellä jo viime vuosisadan lopulla oli ns. Jyrkänmessut, jotka ovat nykyisinotettu käyttöön vanhan perinteen vaalimiseksi uudelleen. Samoin reitin alimman Koirakosken Juhannusjuhla vaalii aikaisempia kokoontumisperinteitä ja siellä on esillä tukkilaisilta perittyä esineistöä kuten hevosponnttoon, näytösnärelenkin tekotavasta, tukilla koskenlaskua, puomilla juoksua ym. Uintipaikkoja asutuksen mukaan, kun siihen sopiva ranta tai paikka oli läheisyydessä mieluiten hiekkapohjainen ja vesihän niitä oli muodostanut sopivasti joen poukamiin ja suvantopaikkoihin. Tietenkin hyvät uintipaikat ovat käytössä vieläkin samoin talvisin nuoriso käyttää kestäväää jäätä luisteluun, hiihtämiseen ja voihan siellä potkukelkkaakin käyttää, niin miksei joella, mutta ns. hiihenhoijakka oli järviolueilla hyvin suosittu ennen vanhaan. Pystypaalu jään läpi järven tai joen pohjaan ja siihen metallikara, pitkä riuku, johon reikä n. 2 m paksummasta päästä ja kun paalu oli jäästä nn. 70 cm korkealla, pyörítettävä riuku asetettiin ko. reikään ja riun päähän esim. kelkka, niin jopa kelkassa vauhi kun riun vapaasta päästä pyöritys tapahtui. Jokien jäätä silloin kun se oli kantavaa jäätä jota myös vahvistettiin jäädyttämällä ylikulkupaikkojen kohdalla, käytettiin talvitien ylityspaikkoina, korvaten näin nykyisiä merkittäviä siltoja.

7. Jokien merkitys kulkureitteinä on tietenkin vähentynyt uusien maanteiden ja siltojen rakentamisen myötä. Esim. Matkusjoen reitin yli johtaa välillä Sonkajärvi-Pitkälampi viisi siltaa, jotka johtavat päätteille. Hyöty oli ennen kesäisin ja talvisin siinä, että se korvasi huonot kärrytiet, oli kuitenkin parempi kuin metsäpolku ja soiset pehmeät kulkutiet. Maisemallinen arvo korostuu tänä päivänä kun viihtyvyys ja luonnonläheisyys joki- ja järvimaisemassa jo arvostetaan. Niin, kuivatuskysymys on monitahoinen. Sillä saatiin tulvat pois nopeammin, mutta haitat jotka koskevat veden virtausta, mm. Matkusjoen kesävesi liian alhaalla ja Nurmijoen juoksu säännöstely Savon Voiman toimesta ovat ne hattapuolet, jotka vähentävät reittivesien siis mainittujen jokien kalataloudellishyötykäyttöä. Lisäksi patoaminen Jyrkän reitillä Atroltäkoski-Jyrkänkoski estävät kalojen vapaan liikkumisen, mm. Järvitaimenkanta on täysin istutusten varassa, mutta reitin virkistyskäyttö erämaa- ja koskireittinä on lisääntynyt voimakkaiden järvitaimenen istutusten vuoksi, että tässä ko. Reitin uusi tulematkailusta ja kalastuksesta kiinnostuneille erämiehille ja -naisille.

Sonkajärvellä, 29.10.1992
Otto Rönkkö

**Otto A. Rönkkö
Kansalainen,
Sonkajärven kunnasta**

**Osoite: Lyseontie 7
74300 SONKAJÄRVI**